

Prof. dr hab. Paweł Starosta
Instytut Socjologii
Uniwersytet Łódzki

**Recenzja rozprawy doktorskiej Dominiki Zwęglińskiej-Galeckiej pt.
"Gentryfikacja wsi w Polsce; znaczenie i skutki procesu" przygotowanej pod
kierunkiem prof. dr hab. Marii Halamskiej**

Przedstawiona do recenzji praca składa się z sześciu rozdziałów merytorycznych, streszczenia, wstępu, zakończenia, aneksu zawierającego pytania z kwestionariusza wywiadu gospodarstwa domowego, bibliografii uwzględniającej ok. 313 pozycji opublikowanych w języku polskim i angielskim oraz spisu tabel, wykresów i rycin.

Całość liczy 221 strony w tym 191 strony tekstu merytorycznego.

Dla piszącego niniejszą recenzję nie ulega wątpliwości, iż praca Dominiki Zwęglińskiej – Galeckiej jest rozprawą oryginalną, charakteryzującą się wysokimi walorami poznawczymi i w konsekwencji spełniającą wymogi stawiane rozprawom doktorskim w myśl ustawy o stopniach i tytułach naukowych.

Rozdział pierwszy stanowi literaturowe wprowadzenie do dalszych analiz empirycznych i obejmuje przegląd piśmiennictwa socjologicznego związanego z wyjaśnianiem genezy i sensów znaczeniowych pojęcia 'gentryfikacja'. Ponadto Autorka na podstawie literatury przedmiotu omawia wyniki badań prowadzonych nad zjawiskiem gentryfikacji wiejskiej zarówno w skali międzynarodowej jak i krajowej. Podkreśla, iż jest to zjawisko wygenerowane w ramach badań nad społeczno-przestrzenną strukturą miast oraz, że w odniesieniu do obszarów wiejskich jest związane z przekształceniami wiejskich struktur osadniczych na skutek „napływu przedstawicieli klasy średniej na wieś”(s.45). Podstawową cechą przekształceń jest zmiana układu struktury społecznej polegająca na liczebnym wzroście przedstawicieli klasy średniej oraz zmniejszaniu się rolniczego segmentu struktury społecznej. Wskazuje również, na podstawie przeglądu badań innych autorów i własnych, iż „Proces gentryfikacji nie zachodzi w gminach równomiernie ale punktowo; dochodzi do przestrzennej koncentracji nowoprzybyłych mieszkańców w niektórych wsiach -enklawach gentryfikacji(...)zaobserwowano przede wszystkim kurczenie się roli rolnictwa i powstawanie nowych podmiotów gospodarczych, a zwłaszcza (...) nowego typu

usług” Wskazuje również na kształtowanie się, w związku z powyższymi przemianami, nowych elementów tożsamości w niektórych miejscowościach(s.40-41).

W rozdziale drugim Autorka prezentuje metodologiczne aspekty rozprawy. Główny cel pracy sprowadza się do ” ... charakterystyki procesu gentryfikacji wsi w Polsce oraz jego konsekwencji gospodarczych, społecznych i kulturowych(s.47).Przedmiotem analizy jest zatem proces gentryfikacji powodujący jak podkreśla Autorka „(...) zmiany w strukturze społeczno-zawodowej ludności wiejskiej, polegające na wzroście udziału zróżnicowanych kategorii klasy średniej”(s.47). Główny problem badawczy sprowadza się zatem do pytań o przestrzenny zasięg procesu gentryfikacji wsi w Polsce oraz o jego związki z przekształceniami w strukturze społecznej obszarów wiejskich oraz w sferze ekonomicznej i kulturowej. Główny problem badawczy Autorka rozwija w postaci sześciu pytań szczegółowych na str.61. Praca mgr D. Zwęglińskiej-Gałeckiej oparta jest na różnych źródłach zastanych. Poza literaturą przedmiotu dotyczącą procesu gentryfikacji, struktury społecznej i środowiska wiejskiego Doktorantka wykorzystuje informacje z Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego, bazę danych projektu „Monitoring Rozwoju Obszarów Wiejskich (MROW 2018) realizowanego przez IRWiR PAN od 2012 roku, dane z badania „Diagnoza Społeczna 2015”. Dodajmy, iż wymienione bazy danych stosowane są przez Autorkę selektywnie do omówienia różnych podjętych w pracy zagadnień. W ograniczonym zakresie wykorzystuje również wyniki badań typu case study zrealizowanych przez innych Autorów oraz badań własnych zrealizowanych w ramach pracy magisterskiej. Generalnie w pracy przyjęta jest metodologiczna strategia analizy porównawczej gdzie jednostkami porównywanymi są obszar zgentryfikowane i niezgentryfikowane. Zaletą zaprezentowanych analiz jest łączenie w wielu przypadkach porównania w układzie przestrzennym z analizą zmienności badanych zjawisk w czasie.

W rozdziale trzecim Doktorantka analizuje przestrzenny zasięg procesu gentryfikacji wsi na podstawie danych BDL GUS za lata 2002-2016 posługując się takimi wskaźnikami jak; gęstość zaludnienia ,liczba podmiotów na 1000 mieszkańców, cena ziemi rolniczej za hektar, wielkość dochodów z PIT w ogólnej sumie dochodów własnych na 1 mieszkańca, stosunek powierzchni gruntów zurbanizowanych do gruntów rolnych, saldo migracji w roku 2016,liczba zameldowań z miast w ogólnej liczbie zameldowań, liczba osób z wykształceniem co najmniej średnim w ogólnej liczbie mieszkańców(s.79).Jednostką badania w tym rozdziale jest powiat a wyniki analiz zaprezentowano na mapach .Główne konkluzje sprowadzają się do stwierdzeń, iż w okresie 2002-2016 zjawisko gentryfikacji występowało (na podstawie przyjętego przez Autorkę indeksu) w 31,2% powiatów w Polsce

oraz, że „Pojawia się przede wszystkim w powiatach zlokalizowanych w pobliżu dużych miast, szczególnie tych położonych w centralnej, północnej, zachodniej i południowo-zachodniej Polsce” (s.89). W opinii Autorki duże miasta są czynnikami sprawczymi „wzrostu liczebności populacji i napływu gentryfierów” wiejskich (s.91).

Rozdział czwarty dotyczy ekonomicznych następstw procesu gentryfikacji wsi w Polsce. Autorka analizuje strukturę gospodarek lokalnych powiatów zgentryfikowanych i niezgentryfikowanych na podstawie sektorowej struktury zatrudnienia, odsetka osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą, odsetka instytucji otoczenia biznesu na 1000 mieszkańców i udziale nowo zarejestrowanych podmiotów sektora kreatywnego oraz agrarności badanych powiatów, Analizuje również poziom bezrobocia i biedy, zmiany struktury budżetów badanych powiatów oraz poziom zamożności mieszkańców powiatów zgentryfikowanych i niezgentryfikowanych. Na tej podstawie wyróżnia cztery typy gospodarek wiejskich; gospodarke peryferyjną rolniczą, rolniczą, wielofunkcyjną i podmiejską (s.108). Podobnie jak w rozdziale poprzednim podstawową jednostką analizy jest powiat. W konkluzjach tego rozdziału Doktorantka stwierdza, iż „Powiaty zgentryfikowane to dość typowe wsie podmiejskie cechujące się wielofunkcyjnością, intensywnym rozwojem” (...) Powiaty niezgentryfikowane można określić terminem „wiejskich wsi”, które stereotypowo postrzegane są jako obszary zapóźnione (...)” (s.109). Wyższy poziom rozwoju ekonomicznego widoczny jest zatem w powiatach zgentryfikowanych aniżeli niezgentryfikowanych. W tych pierwszych wyższy jest głównie „poziom dochodów jak i wydatków przypadających na jednego mieszkańca oraz niższy poziom bezrobocia” (s.110).

W rozdziale piątym Autorka omawia społeczne konsekwencje procesu gentryfikacji wsi do których zalicza przemiany obszarów wiejskich w zakresie struktury społeczno-zawodowej, wykształcenia, dochodów, wieku, płci, aktywności społeczno-politycznej mieszkańców przeciwstawnych typów zbiorowości. Podstawą analiz w tym rozdziale jest baza danych „Diagnozy Społecznej 2015” oraz dane Państwowej Komisji Wyborczej. W wymiarze demograficznym dotyczącym płci i wieku Doktorantka nie stwierdza istotnych różnic pomiędzy obszarami zgentryfikowanymi i niezgentryfikowanymi aczkolwiek zbiorowość niezgentryfikowana jest „nieco starsza”. W wymiarze struktury społecznej zbiorowość zgentryfikowana okazała się nieco lepiej wykształcona aniżeli niezgentryfikowana. Pod względem społeczno-zawodowym obszary zgentryfikowane charakteryzowały się większą liczebnością „klasy średniej” podczas gdy niezgentryfikowane, większym udziałem segmentów „klasy ludowej”. Na obszarach zgentryfikowanych Autorka zidentyfikowała również wyższy poziom uzyskiwanych dochodów aniżeli na

niezgentryfikowanych oraz nieco wyższy poziom aktywności społeczno-politycznej. Jednakże różnice pomiędzy wyodrębnionymi kategoriami w analizowanych wymiarach nie są zdaniem Autorki "bardzo duże"(s.1370 dotyczy to zwłaszcza aktywności społeczno-politycznej i cech demograficznych. Natomiast na obszarach zgentryfikowanych zdaniem Autorki znacznie większy jest udział klasy średniej charakteryzującej się znacznym poziomem zróżnicowania wewnętrznego zwłaszcza pod względem uzyskiwanych dochodów.

W rozdziale szóstym Autorka koncentruje uwagę na kulturowych korelatach procesu gentryfikacji wsi. Głównym zjawiskiem poddanym analizie jest w tym przypadku styl życia jako zmienna wyjaśniająca różnicowanie procesów gentryfikacji na różnych obszarach. Na styl życia składają się w ujęciu Doktorantki takie zjawiska jak; praca zawodowa, zakres konsumpcji, poziom uczestnictwa w kulturze, postawy zdrowotne oraz postawy i orientacje społeczno-polityczne. W rozdziale tym Autorka wykorzystuje dane z badań „Diagnoza Społeczna 2015” a jednostką analizy są respondenci z wyodrębnionych wcześniej powiatów zgentryfikowanych i niezgentryfikowanych. W efekcie przeprowadzonych analiz Autorka konkluduje, iż „Różnice między subpopulacjami klasy ludowej w dwóch typach zbiorowości w zasadzie nie istnieją. Istnieją natomiast znaczne różnice między klasą średnią a klasą ludową. Są one przede wszystkim widoczne w zbiorowości zgentryfikowanej gdzie różnica...wynosi 18 punktów procentowych podczas gdy w niezgentryfikowanej 12. Wnosić z tego można, że oddziaływanie klasy średniej na styl życia klasy ludowej jest w sumie niewielki; klasa ludowa ma podobny styl życia zarówno w zbiorowości zgentryfikowanej jak i niezgentryfikowanej, natomiast bardziej wyrazisty styl życia w przypadku zbiorowości zgentryfikowanej przynosi większe jej zróżnicowanie i większe dystanse społeczne.”(s.181).

W zakończeniu doktorantka powraca do zagadnień zaprezentowanych w poszczególnych rozdziałach formułując wnioski wynikające z przeprowadzonych analiz empirycznych i nabytej wiedzy zawartej w tekstach innych publikacji.

Podjęta problematyka badawcza zasługuje na uznanie zarówno z poznawczego jak i praktycznego punktu widzenia. Wpisuje się bowiem w podstawowy nurt badań nad przekształceniami struktury społecznej na obszarach wiejskich społeczeństwa Polskiego. Ukazanie zmienności i ciągłości zjawisk w tym zakresie pozwala na lepsze zrozumienie procesów zachodzących we współczesnym środowisku lokalnym i ponad lokalnym w naszym kraju. W wymiarze społeczno-politycznym przedstawiona do recenzji rozprawa jest też ważnym głosem w dyskusji nad rolą i funkcją różnego typu obszarów wiejskich w kształtowaniu procesów rozwojowych wsi polskiej.

Zaprezentowana przez Autorkę problematyka badawcza stanowi w pewnym zakresie kontynuację Jej wcześniejszych zainteresowań realizowanych w pracy magisterskiej. W doktoracie z pewnością inny jest profil metodologiczny analiz i odmienna skala obszaru badań. Ponieważ jednak zarówno w jednym jak i drugim przypadku mamy do czynienia w kontynuacją problematyki byłoby dobrze zaznaczyć we wstępie najbardziej istotne różnice perspektyw teoretycznych w tym względzie.

Przedmiotem badania jak zaznaczyłem wcześniej, jest zjawisko gentryfikacji wsi zoperacjonalizowane i ugruntowane w literaturze głównie w odniesieniu do wielkomiejskich jednostek osadniczych w krajach zachodnich. Jak często w socjologii bywa pojęcie z zakresu specyfiki przekształceń w jednym kontekście społeczno-polityczno-przestrzennym zostało przeniesione na zupełnie innych obiekt obserwacji naukowej. W efekcie gentryfikacja w ujęciu proponowanym przez Autorkę dysertacji różni się od gentryfikacji miejskiej przede wszystkim typem jednostki osadniczej podlegającej badaniu. W pierwotnej definicji tego zjawiska podstawową kategorią badania jest zwarta jednostka przestrzenna. W przypadku propozycji D. Zweglińskiej-Gałeckiej jest to jednostka rozproszona przestrzennie (powiat lub gmina) składająca się z wielu odrębnych jednostek przestrzennych. Po drugie, w ujęciu pierwotnym ruch społeczny związany z napływem przedstawicieli klas średnich i wyższych do obszarów centralnych i semicentralnych miasta związany jest z „wypychaniem” klas niższych na peryferyjne obszary miasta. W ujęciu niektórych socjologów wsi w tym również Doktorantki zwraca się głównie uwagę na przyływ przedstawicieli klas średnich i wyższych oraz liczebne zmniejszanie się kategorii społecznych związanych z rolnictwem jako głównym sektorem zatrudnienia i utrzymania gospodarstw domowych. To drugie zjawisko, jak wynika z różnych badań, jest głównie wynikiem postępu technologicznego w procesie wytwarzania żywności i uwalniania siły roboczej w sektorze rolniczym. W tym kontekście warunkiem przemieszczeń przestrzennych różnych kategorii społecznych w klasycznym ujęciu gentryfikacji jest proces rewitalizacji infrastruktury technicznej i budowlanej obszarów centralnych miasta. W ujęciu Doktorantki ten aspekt zagadnienia jest zupełnie pomijany. W sumie adaptacja pierwotnego ujęcia pojęcia „gentryfikacja” na gruncie socjologii wsi zawiera pewne ograniczenia. Należy jednak dodać, iż Doktorantka jest świadoma owych odmienności pomiędzy ujęciem „klasycznym” a „operacjonalizacją” stosowaną w badaniach nad przekształceniami struktury społecznej obszarów wiejskich. Znajduje to wyraz w uwagach zaprezentowanych na str.74 rozprawy. Jej propozycję rozumienia „gentryfikacji” traktuję zatem w kategoriach definicji „arbitrarnej” czyli postulatywnej. Sądzę jednak, że proces przez nią opisywany można przedstawić również

przez odwołanie się do klasycznych procesów zachodzących w strukturze społecznej bez konieczności odwołania się do pojęcia gentryfikacji.

Jednym z walorów rozprawy jest umiejętne wykorzystywanie różnych źródeł danych empirycznych dla całościowej analizy przyjętego do badania zjawiska. Obok zasadniczych źródeł zawierających dane ilościowe Autorka nawiązuje również do wyników badań typu case study zrealizowanych przez różnych autorów. Korzystając ze źródeł zastanych Autorka samodzielnie dokonuje określonych analiz co jest przejawem jest oryginalnego intelektualnego wkładu do prezentowanej problematyki. Wysoko należy ocenić prezentację danych statystycznych w formie map w przypadku analizy przestrzennego zróżnicowania zjawiska gentryfikacji.

Konstrukcja redakcyjna pracy nie budzi zastrzeżeń. W opinii piszącego recenzję, jest spójna pod względem merytorycznym. Obok pierwszego rozdziału literaturowego w każdym rozdziale prezentującym wyniki analiz empirycznych znajdujemy odrębne adekwatne wprowadzenia literaturowo/teoretyczne zawierające odwołania do literatury polskiej i zagranicznej.

Formułowane konkluzje w zdecydowanej większości znajdują potwierdzenie w zaprezentowanym materiale empirycznym i stanowią istotne uzupełnienie wiedzy dotyczącej ciągłości i zmian w strukturze społecznej obszarów wiejskich naszego społeczeństwa. Za szczególnie cenne uważam wnioski sugerujące z jednej strony pewne istotne ekonomiczne różnice pomiędzy zbiorowościami zgentryfikowanymi a niezgentryfikowanymi oraz niewielkie odmienności pomiędzy wyróżnionymi zbiorami dotyczące stylu życia, podzielanych wartości, orientacji społeczno-politycznych zorientowanych na respektowanie opcji konserwatywnych mieszkańców. To istotna odmienność polskiej gentryfikacji wiejskiej os klasycznej gentryfikacji miejskiej gdzie zidentyfikowano większy zakres spójności pomiędzy obiektywnymi wymiarami położenia społecznego a cechami subiektywnymi. Wynika z powyższego wniosek o dość trwałych w czasie stanach świadomości społecznej mieszkańców polskich obszarów wiejskich w których wartości demokratyczne jak wolność i wykształcenie nie odgrywają szczególnie istotnej roli. Ważna jest też konstatacja o wysokim stopniu heterogeniczności klasy średniej. Zdarza się jednak, iż czasami Autorka formułuje stwierdzenia, które nie znajdują uzasadnienia w zaprezentowanych analizach empirycznych Tak jest z konstatacją zamieszczoną na str. 188, iż klasa średnia zamieszkująca obszary wiejskie charakteryzuje się tendencją do "idealizowania wiejskiego życia, odwołującego się do sielankowości i harmonii życia wiejskiego". Nie jest wykluczone, że z takimi postawami mamy do czynienia w rzeczywistości. Jednakże Autorka

nie przedstawiła odpowiednich danych uzasadniających powyższe stwierdzenie. Posiadanie domu na wsi przez byłych mieszkańców miast wynika w pewnych przypadkach nie tylko z mody ale również z przesłanek ekonomicznych. Opłaty podatkowe za nieruchomości na obszarach wiejskich na ogół są niższe aniżeli opłaty za nieruchomości w wielkim mieście.

Rozprawa świadczy o dobrym przygotowaniu literaturowym doktorantki w odniesieniu do problematyki przekształceń struktury społecznej obszarów wiejskich. W tym miejscu sugeruję uwzględnienie, w przypadku publikacji doktoratu, wyników badań i analiz opublikowanych w 2021 roku w książce pod redakcją K. Gorlacha i Z. Drąga. "Think Locally Act Globally. Polish farmers in the era of sustainability and resilience".

Przyjęta przez Autorkę strategia postępowania badawczego generalnie jest adekwatna w stosunku do zarysowanej problematyki i nie budzi zasadniczych zastrzeżeń. Niemniej jednak chciałbym zwrócić uwagę na kilka kwestii, które moim zdaniem skłaniają do pewnych uwag polemicznych. Dotyczą one głównie postulatów metodologicznych i analiz statystycznych. Kwestia pierwsza sprowadza się do sugestii wyjaśnienia związków pomiędzy przyjętą definicją pojęcia 'gentryfikacja' a uwzględnionymi w indeksie gentryfikacji wskaźnikami tego zjawiska. Autorka przytacza co prawda propozycje użycia wskaźników przez innych badaczy ale nie analizuje typu związku pomiędzy pojęciem wskazywanym a poszczególnymi itemami indeksu. Nie bardzo wiadomo zatem czy są to wskaźniki definicyjne czy inferencyjne. Warto byłoby zatem zastosować odpowiednie miary statystyczne opisujące stopień spójności całego indeksu oraz wykluczające zjawisko współliniowości poszczególnych itemów. Dla wzmocnienia argumentów na rzecz sformułowań o większym lub mniejszym zróżnicowaniu badanych zjawisk sugeruję zastosowania współczynników służących do pomiaru istotności statystycznej poziomu zróżnicowań wewnątrz i pomiędzy analizowanymi kategoriami. W ten sposób konstatacje byłyby mocniej uargumentowane przynajmniej od strony statystycznej.

Praca jest starannie przygotowana pod względem edycyjnym. Język przekazu jest jasny a wykresy, zestawienia i mapy skonstruowane w sposób zrozumiały.

Jak w każdej w każdej pracy, również w rozprawie Dominiki Zwęglińskiej-Gałeckiej znajdują się stwierdzenia skłaniające do uwag polemicznych i postulujących uwzględnienie również poglądów odmiennych od proponowanych przez Autorkę. Tak jest np. z sugestią, iż kapitał kulturowy to "zasób wiedzy i umiejętności jakie jednostka nabywa w procesie socjalizacji, edukacji i akulturacji"(s.117). Warto pamiętać, iż już przed P. Bourdieu kategorie te (edukacja, umiejętności i zdrowie) zostały zaliczone do kapitału ludzkiego (human capital) przez Beckera. W tekście „The Forms of Capital” P. Bourdieu polemizując z

ekonomizującym ujęciem Beckera nie traktuje jednak edukacji jako formy kapitału kulturowego ale jako czynnika generującego kapitał kulturowy. Nie jestem też zwolennikiem redukowania aktywności społecznej do kapitału sieciowego jak sugeruje Autorka na str. 117.

W sumie Doktorantka z powodzeniem rozwiązała sformułowany na początku pracy główny problem badawczy i przekonująco udowodniła, iż gentryfikacja wsi w sensie przez nią zaproponowanym jest procesem generującym istotny zakres przemian w ramach struktury społecznej na obszarach wiejskich Polski, polegających na kurczeniu się zbiorowości związanej z produkcją rolną i uprawą ziemi oraz wzrostem znaczenia innych kategorii społeczno-zawodowych nie związanych z rolnictwem.

Przedstawione uwagi polemiczne i sugestie nie podważają mojej pozytywnej oceny opiniowanej pracy. W związku z powyższym wnoszę o dopuszczenie do publicznej obrony rozprawy Dominiki Zwęglińskiej-Gałeckiej.

Łódź 4.11.2022

1

Paweł Starosta
